

17. Недасек Н. 1917–1947 Да трыццацых угодкаў найвызначнейшых падзеяў нашага нацыянальнага руху / Н. Недасек // Спадчына. – 1997. – № 3. – С. 17–30.

18. Платонаў Р. П. Пад пятой германскага кайзера / Р. П. Платонаў // Беларускі гістарычны часопіс. – 2001. – № 2. – С. 51–56.

19. Турук Ф. Белорусское движение. Очерк истории национального и революционного движения белорусов / Ф. Турук. – М., 1921. – 143 с.

УДК 94(477)"П.Скоропадський"

А.О.Буравченков, В.О.Крупина

Гетьман П.Скоропадський і Білий рух

У статті розглянуто політику Української держави (1918) та ставлення гетьмана П.Скоропадського до Білого руху.

Ключові слова: Білий рух, гетьман П.Скоропадський, Українська держава.

В статье рассматривается политика Украинской державы (1918) и отношение гетмана П.Скоропадского к Белому движению.

Ключевые слова: Белое движение, гетман П.Скоропадский, Украинская держава.

In the article the policy of the Ukrainian State (1918) and Hetman P.Skoropadsky's relations with White movement is considered.

Key words: white movement, hetman P.Skoropadsky, Ukrainian State.

Українська революція (1917–1921), 95-річчя від початку якої було відзначено нещодавно, була доленосною подією в історії українського народу. У незалежній Україні її всебічне вивчення, аналіз досвіду, набутого у становленні української державності, перебуває в центрі уваги сучасних суспільствознавців. Вітчизняна історична наука давно пройшла той початковий період, коли швидко, майже лавиноподібне введення до наукового обігу величезної маси нового документального матеріалу, широке ознайомлення з працями істориків діаспори супроводжувалися певною глорифікацією одних та безапеляційним засудженням інших періодів революції без належного аналізу та об'єктивної, критичної оцінки. Тепер, коли закладено міцний документальний і теоретико-методологічний фундамент у вигляді низки збірників документів, кількох великих узагальнюючих праць, останньою з яких є "Нариси історії Української революції", відбувається

ретьельне вивчення, осмислення і переосмислення окремих періодів, подій і явищ революції.

Серед безперечних досягнень сучасної вітчизняної історіографії Української революції вкажемо на поступове подолання класового підходу до її подій, притаманного не лише радянській історіографії, а й працям істориків діаспори т.зв. "уенерівського" або соціалістичного напрямку. Особливо гостро проблема класових оцінок стосувалася періоду Української держави гетьмана П.Скоропадського.

Свого часу українські соціалісти з метою дискредитації гетьмана намагалися довести його "неукраїнськість". Аргументами слугували звинувачення у монархізмі, "москвофільстві", співпраці з Білим рухом і зраді національних інтересів. Продовження цієї традиції знаходимо, зокрема, в 6-томній "Політичній історії України ХХ століття", у 2-му томі якої, слідом за В.Винниченком та П.Христюком, у трохи завуальованій формі подається висновок щодо монархічного характеру державного устрою Української держави: "П.Скоропадський завбачливо ухилився від точної кваліфікації новоствореної державності, а замість короля "скромно" прибрав собі назву гетьмана". І хоч подібна точка зору сьогодні не є поширеною, але вона остаточно не спростована. Питання щодо визначення політичного курсу Української держави залишається дискусійним.

Введення останнім часом до наукового обігу нових документів Ради Міністрів Української Держави, поява мемуарних та науково-довідкових видань, низки докторських та кандидатських дисертацій переконливо доводять: гетьман не мав наміру встановлювати монархію. У законодавчій діяльності Української Держави немає жодного акту, який можна було б трактувати як спрямований на розбудову в Україні монархічного ладу. Гетьман добре розумів, що старий режим був повністю дискредитований, тому зародження здорового консервативного руху не могло відбуватися в ім'я якихось реставраційних, хоч і на національній основі, ідей. В розмові з Військовим отаманом Всевеликого Війська Донського генералом П.Красновим гетьман зазначав: "Не може бути й мови про повернення до імперії і відновлення імператорської влади". Він зосередив всю повноту влади лише тимчасово, на перехідний період до скликання Сойму, який і мав визначити форму майбутнього державного устрою України. В цьому сенсі П.Скоропадський стояв на позиціях невирішеності наперед, залишаючи це право за найвищим представницьким органом народу – Соймом.

Стосунки та характер відносин Української держави та особисто П.Скоропадського з Білим рухом досі залишаються практично не дослідженими. Не секрет, що сьогодні для багатьох пересічних українців головним джерелом для уяви про їх характер слугує відомий роман

М.Булгакова "Біла гвардія", 8-серійний телевізійний російський фільм за яким нещодавно вийшов на екрани. В інтерпретації М.Булгакова гетьман П.Скоропадський є ледь не прямим учасником Білого руху, який у кінцевому підсумку зрадив і "білу гвардію", і Росію. Але з подібною трактовкою не узгоджується позиція вже згаданої "Політичної історії України ХХ століття", яка прямо звинувачує гетьмана у зраді національних інтересів, стверджує, що "... дедали більшу підтримку одержували україножерські ініціативи "єдинонеділимців", а сама Українська Держава поступово перетворювалася на центр боротьби за відновлення єдиної Росії. І далі робиться безапеляційний висновок, що в листопаді 1918 р. "приховати проросійський "єдинонеділимський" курс П.Скоропадського було вже не під силу". То кого ж зрадив гетьман – Росію чи Україну?

У пропонованій статті автори спробують спростувати обидва твердження й обґрунтувати свою позицію щодо політичного курсу гетьмана і його ставлення до Білого руху. Сам П.Скоропадський у "Спогадах" дав на це питання пряму відповідь: "Орієнтація (на Добровольчу армію генерала А.Денікіна. – Авт.) мені зовсім не підходила, бо там проповідувалося повне заперечення України". Протягом свого перебування при владі гетьман мав лише непрямі контакти з провідниками Добровольчої армії, з яких видно, що стосунки між ними були досить напруженими, неприязними. Лідери білих вважали гетьмана противником "єдиної неподільної Росії", ставили йому в провину "підтримку українського національного шовінізму" і намагання "розірвати культурний і державний зв'язок з Росією". Як видно з ґрунтового аналітичного твору А.Денікіна "Очерки русской смуты", гетьман П.Скоропадський був зарахований до ворогів Білого руху саме за його політику розбудови національної державності.

Цікавими щодо політичних поглядів П.Скоропадського можуть бути свідчення генерала П.Врангеля, добре знайомого з ним по спільній службі в російській армії. Під час зустрічі у Києві у травні 1918 р. П.Врангель на правах старого товариша по службі прямо спитав гетьмана, чи вірить він сам у можливість створити самостійну Україну. На його здивування П.Скоропадський почав доводити, "що Україна має все необхідне для створення самостійної і незалежної держави, що прагнення до самостійності давно жило в українському народі... Створення самостійної і незалежної України, певно, єдине життєве завдання". Відповідь настільки вразила П.Врангеля, що він поспіхом завершив свої справи і залишив Київ. Нові зустрічі зі П.Скоропадським у серпні 1918 р. лише змусили його визнати: "Він більше, ніж колись, вірив у свою справу".

У контексті нашого дослідження зауважимо, що у працях сучасних українських істориків все ще домінують соціально-класові оцінки Білого руху, запозичені з радянської та діаспорної історіографії. Тавруючи стратегічну мету білих – відновлення єдиної неподільної Росії, дослідники Української революції забувають про те, що Білий рух являв собою найважливішу, найбільш активну і послідовну військово-політичну силу, що протистояла більшовикам у 1917–1920 рр. І беручи саме це до уваги, слід розглядати та оцінювати стосунки П.Скоропадського з Білим рухом.

Несприйняття лідерами Білого руху самого гетьмана та його курсу на розбудову Української Держави стало на заваді формування єдиного антибільшовицького фронту, перспективи якого наприкінці 1918 р. бачилися цілком реальними. Зараз більшість російських дослідників визнає, що великодержавний, агресивний руський націоналізм відштовхнув від Білого руху потенційних союзників з числа національних і регіональних державних утворень на теренах колишньої Російської імперії. Тому й не вдалося створити єдиний антибільшовицький фронт.

Визнаючи найбільшою загрозою для існування Української Держави більшовицький режим, Гетьман зумів піднятися над відверто ворожим ставленням до нього провідників Добровольчої армії. 3 листопада 1918 р. на зустрічі з Військовим Отаманом Всевеликого Війська Донського генералом П.Красновим він запропонував створити єдиний антибільшовицький фронт у складі Добровольчої армії, Дону, України, Кубані, Криму, Грузії і народів Кавказу. Між генералами відбулася відверта розмова, зміст якої П.Краснов виклав у праці "Всевеликое Войско Донское": "Тут на Україні мені довелося обирати – чи самостійність, чи більшовизм, і я обрав самостійність, – казав П.Скоропадський. – І справді, в цій самостійності немає нічого поганого. Дайте народу можливість жити так, як він того хоче... Дайте самим розвиватися і, їй богу, народ сам влаштує це все не гірше нас з вами". Донський отаман генерал П.Краснов виявився однодумцем гетьмана. Він також змушений був дотримуватися пронимецької орієнтації і спирався на місцевий (козачий) патріотизм, не визнаючи претензій генерала А.Денікіна на верховенство Добровольчої армії над донським козацтвом і традиційними козачими інститутами самоврядування, тому підтримав пропозицію гетьмана. Згодом на еміграції білоемігрантські дослідники визнали політику, що проводив генерал П.Краснов, "політикою здорового глузду". На таку ж оцінку, на нашу думку, заслуговує й політика П.Скоропадського.

Імперські амбіції завадили А.Денікіну оцінити реальні вигоди від створення союзу антибільшовицьких сил. "Але простягнуті Гетьманом

і Отаманом руки залишилися не прийнятими. Все не сподобалося Денікіну в цьому листі. По-перше, пропозиція... походила не від нього, а від Гетьмана, по-друге, погодитися на розмови з Гетьманом, Грузією і Кримом значило визнати їхню самостійність. Від кого? Це питання Денікін і його уряд не ставили. Від Добровольчої армії, звичайно, яка уособлювала всю Росію і була її емблемою", – з гіркотою зазначав П.Краснов.

Далі генерал пояснював, що істотні розбіжності між Україною, Доном та Добровольчою армією полягали у визначенні першочергових невідкладних завдань, які вони ставили перед собою: "Гетьман і Отаман першим завданням ставили боротьбу з більшовиками і знищення більшовизму, і тільки після завершення цього завдання вони погоджувалися вирішувати питання про майбутнє Росії". Добровольча армія ставила завданням, одночасним з боротьбою з більшовиками, "об'єднання уламків колишньої Росії в єдину неділиму Росію", інакше кажучи – знищення самостійної України, самостійної Грузії, посягання на автономію Криму, Дону і Кубані. Якщо Скоропадський і Краснов, як руські люди, не менш руські, ніж Денікін, могли пристати на це, то Гетьман і Отаман піти на це, не зрадивши народ, що їх обрав, не могли". Шанс на об'єднання найбільш потужних складових антибільшовицького руху на півдні був втрачений.

В інтерпретації вже згадуваної "Політичної історії України ХХ століття" на зустрічі генералів мова йшла про те, "щоб саме П.Скоропадський взяв на себе ініціативу у відновленні єдиної і неподільної Росії". Тобто ініціативу гетьмана щодо творення єдиного фронту для боротьби з більшовицькою Росією вона трактує, слідом за В.Винниченком та М.Шаповалом, як заклик до відновлення єдиної і неподільної Росії. Інакше, як підміною понять, такий висновок назвати не можна.

Звинувачення політичних опонентів з табору української соціалістичної демократії у підтримці П.Скоропадським Білого руху базуються на тому, що за часів гетьманату установи Добровольчої армії мали в Україні чи не найсприятливіші умови для своєї діяльності за межами її дислокації. Йдеться, насамперед, про регіональні центри і бюро Добровольчої армії, які займалися вербуванням добровольців для її поповнення, збирали кошти, закуповували зброю і спорядження. Статус таких організацій був напівлегальним, тобто влада не перешкоджала їх діяльності, але й офіційного дозволу на це не давала. Спробуємо розібратися, чим пояснювалося прихильне ставлення гетьмана до інституцій Добровольчої армії в Українській Державі.

Головну зовнішню загрозу для Української Держави становила Радянська Росія (РСФРР). Тому гетьман розглядав білогвардійців,

перш за все, як антибільшовицьку силу, тобто потенційного військового союзника. Відомо, що саме офіцерство було основою Білого руху і відіграло у його формуванні системоутворюючу роль. Після укладення РСФРР Брестського миру з Центральними державами та остаточної ліквідації старої армії офіцерство як соціально-професійна верства було кинуте напризволяще. В Україні у 1918 р. була скупчена величезна маса демобілізованих офіцерів. За нашими підрахунками, офіцерський корпус збройних сил Росії восени 1917 р. становив 277 тис. осіб. На теренах України, яка була тиловим районом Південно-Західного та Румунського фронтів Першої світової війни і в межах якої перебували військові частини та установи Київського та Одеського військових округів, у 1918 р. залишилося більше 100 тис. офіцерів, тобто понад третину загального числа командного складу колишньої російської армії.

Перебування в країні такої кількості професійних військовиків, здебільшого негативно налаштованих до національної влади, становило пряму загрозу для Української Держави. Тому цілком логічним виглядає намагання гетьмана у такий спосіб позбутися хоча б частини нелояльного до влади войовничого елемента шляхом перекидання його на Кубань у вигляді добровольчих частин. З цієї ж причини П.Скоропадський погодився на формування в Україні Південної армії, командування якої стояло на монархічних і пронимецьких позиціях. Він також фінансово підтримував формування Астраханської, Руської народної та Північної білогвардійських армій.

У ставленні гетьмана до офіцерства можна розпізнати не класову або національну, як вважали українські соціалісти, а корпоративну офіцерську солідарність. Бойовий генерал П.Скоропадський був свідком того, які насильства, приниження і страждання довелося пережити у 1917 р. офіцерам, зрадженим військовою політикою Тимчасового уряду. З неприхованим співчуттям ставився він до них: "Два роки революції вщент зруйнували все життя, але особливо нестерпним було становище офіцерства. В усіх містах України, і особливо в центрах, було величезне скупчення офіцерів, які тинялися без діла". Тому він як генерал і голова держави вважав своїм обов'язком полегшити моральний стан і матеріальне становище офіцерів, що перебували в Україні. Повернення до служби в новоутворених добровольчих військових формуваннях було для багатьох з них чи не єдиною можливістю знайти застосування своїм силам, займатися знайомою справою. Для цього їм не доводилося поступатися притаманними цій соціально-професійній категорії чеснотами, бо нова служба сприймалася офіцерами як продовження попередньої в російській армії.

Проте більшість офіцерства на той час була дезорганізована і деморалізована. Лише невелика його частка пристала до Білого руху, більшість вагалася щодо вибору подальшого шляху. Давалася взнаки відсутність авторитетного імені, якому б вони довіряли, організуючого начала, об'єднавчого гасла. Офіцери добре пам'ятали, як були покинуті напризволяще своїми начальниками у 1917 р. За таких умов вони виявилися неспроможними навіть організовано стати на захист власного життя. Коли в жовтні 1918 р. виникла загроза більшовицького наступу з півночі, офіцерам було запропоновано службу в Окремому корпусі, призначеному для "боротьби з анархією у прикордонній зоні". Але вони не виявили особливого бажання служити в ньому, навіть за умови, що корпус не входив до складу українських збройних сил, а підпорядковувався безпосередньо гетьману. Так само до добровольчих російських офіцерських дружин у великих містах України в листопаді зголосилося лише 3–4 тис. осіб.

Раціоналізм П.Скоропадського у ставленні до Білого руху полягав у намаганні спонукати численних і активних прибічників російської антибільшовицької орієнтації в Україні до більш рішучого спротиву більшовицькій навалі. Це була одна з причин, чому гетьман 14 листопада 1918 р. видав грамоту "До всіх українських громадян і козаків України". Свій крок він пояснював наступним чином: "Для офіцерського руського складу я повинен був негайно оголосити федерацію, бо мені весь час товмачили, що якщо це буде зроблено, весь офіцерський склад стане горою, заради Росії, за гетьманську Україну".

Деякі історики і сьогодні вважають, що оголошення повстання проти влади П.Скоропадського було відповідною реакцією Українського національного союзу на федеративну грамоту гетьмана, яка "ліквідувала незалежність України" та формування нового, "проросійського" Кабінету Міністрів на чолі з С.Гербелем. Проте зміст грамоти не дає підстав для такого категоричного твердження. Вона написана в поміркованому державному дусі. У ній йдеться про творення "нового життя" кожним народом, визначається, що Україні у майбутній федерації з небільшовицькою Росією "належить зайняти одне з перших місць", стверджується про "забезпечення економічно-культурного розвитку цілого Українського народу на міцних підставах національно-державної самобутності". Гетьман, не вбачаючи іншого виходу для врятування України від загибелі, закликає всіх, кому дороге їх майбутнє, "стати грудьми на захист України і Росії", тобто не "єдиної Росії", а саме України і Росії від головного ворога – московських більшовиків.

Не свідчила про "єдинонеділимський, антиукраїнський і виразно реакційний" (за В.Винниченком) склад уряду і програма діяльності

нового Кабінету Міністрів С.Гербея. Вона ясно зазначала "задержання на Україні всіх прав на розвиток її державної і національної самобутності", "збереження і зміцнення державного ладу на Україні, що може бути досягнуто лишень при умові забезпечення України від анархії і більшовизму", "негайне оголошення закону про державний Соїм і вибори до нього на демократичних основах".

Проголошення федеративної грамоти і початок протигетьманського повстання не перебувають у причинно-наслідковому зв'язку. Про це цілком відверто свідчив один з керівників підготовки повстання М.Шаповал: "Звичайно, українці, що не знають історії внутрішньої (підкреслено М.Шаповалом. – Авт.) праці Українського Національного союзу, пишуть і говорять так, що коли Скоропадський оголосив федерацію з Росією, то УНСоюз в той же день оповістив проти Гетьманщини повстання. Виходить так, що коли б Скоропадський не оповіщав федерації, то не було б повстання. Справді так не було". Федеративна грамота не стала ні причиною, ні приводом до повстання. Проте вона була вдало використана українськими соціалістами для збільшення кола своїх прихильників. Уже в перших відозвах Директорії від 14 листопада грамота оголошувалася "зрадницьким актом... про скасування самостійності Української Держави".

Грамоту П.Скоропадського необхідно розглядати як зроблений під тиском складного міжнародного і внутрішнього становища тактичний крок для збереження незалежності України. Ця думка не нова. Свого часу визнавав грамоту "тактичним кроком Гетьмана" лідер Партії українських есерів М.Ковалевський. Такої ж думки дотримувався ідеолог українського націоналізму Д.Донцов. Але більш цікавим видається ставлення до грамоти провідників Білого руху, на співпрацю з якими і була начебто спрямована зміна державного курсу Української Держави. Останні також вважали "федеративний" акт лише тактичним кроком. Цілком слушно вони посилалися при цьому на активні дії української дипломатії, яка в цей час добивалася від країн Антанти визнання за Україною статусу незалежної держави.

Якщо оцінювати федеративну грамоту з юридичного боку, то мав рацію відомий український історик права, професор Українського вільного університету в Мюнхені О.Юрченко, коли стверджував: "Проголошення у Грамоті 14 падолиста наміру ввійти до складу передбачуваної російської федерації... повертало Україну до політично-правового стану між III і IV Універсалами Центральної Ради... Фактично Грамота Гетьмана внутрішній державно-правовий статус України на момент її видання не змінювала, бо в силу її проголошення нова федеративна російська держава не постала, і її передбачені компоненти, а отже й Україна, жили окремим державним життям".

Грамота в цей час відіграла й певну позитивну роль. Її оприлюднення запобігло "політичному перевороту", що готувався проросійськими силами в Києві. Один з активних учасників підготовки збройного виступу, останній комісар Тимчасового уряду при Ставці Верховного головнокомандувача російської армії В.Станкевич свідчив, що "у визначений для перевороту день Скоропадський сам опублікував, можливо саме для запобігання перевороту (підкреслено нами. – Авт.), свою нову чергову орієнтацію вже на єдину Росію... Ми змушені були скасувати свій виступ", оскільки "вже не знали навіть, що робити, – валити Скоропадського, чи захищати його".

На користь неоднозначного змісту гетьманської грамоти свідчать і контрверсійні оцінки її противниками гетьмана з українського і "єдиносудимського" таборів. Українські соціалістичні кола вважали цей документ усобленням державної зради і початком відновлення єдиної Росії. Тоді як проросійські, яких не задовольняла її федеративна складова, а також неконкретність, розпливчастість у визначенні майбутнього Росії, сприймали грамоту як тактичний маневр, спрямований на вигравш часу для посилення позиції України. "Федеративний" акт відштовхнув від Гетьмана українців, але не додав значної кількості прихильників з-поміж русофільських елементів. Оцінюючи роль, яку відіграла грамота у консолідації українських протигетьманських сил, сам П.Скоропадський визнав згодом її появу помилковою.

Таким чином, політика здорового глузду гетьмана П.Скоропадського базувалася на усвідомленні ним головної загрози для існування незалежної України в особі більшовицької Росії. Вона полягала у намірах використати військовий потенціал Білого руху в неминучій боротьбі із більшовицькими військами, нейтралізувати антиукраїнсько налаштований мілітарний елемент на території України, залучити частину його до справи оборони країни. На жаль, у тогочасних військово-політичних обставинах ці плани виявилися нездійсненими.

І насамкінець, останній аргумент у спростуванні прихильності Гетьмана до "єдиної Росії". Навіть в еміграції П.Скоропадський не контактував з діячами Білого руху, залишаючись вірним національній справі.

Література

1. Нариси історії Української революції. – К. : Наукова думка, 2011.
2. Політична історія України ХХ століття : у 6 т. – К., 2003.
Т. 2 : Революція в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917–1920). – 2003. – С. 220.

3. Див.: Капелюшний В. П. Здобута і втрачена незалежність: історіографічний нарис української державності доби національно-визвольних змагань (1917–1921 рр.) / В. П. Капелюшний. – К., 2003.
4. Краснов П. Н. Всевеликое Войско Донское / П. Н. Краснов // Архив русской революции. – М., 1991.
Т. 5. – 1991. – С. 237.
5. Політична історія України ХХ століття. – Т. 2. – С. 226, 275.
6. Скоропадський Павло. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918 / Павло Скоропадський. – К. : Філадельфія, 1995. – С. 181.
7. Врангель П. Н. Воспоминания. Южный фронт (ноябрь 1916 г. – ноябрь 1920 г.) / П. Н. Врангель. – М., 1992.
Ч. 1. – 1992. – С. 101, 108.
8. Краснов П. Н. Вказ. праця / П. Н. Краснов. – С. 237.
9. Там само. – С. 240.
10. Там само.
11. Політична історія України ХХ століття. – Т. 2. – С. 275.
12. Скоропадський Павло. Вказ. праця / Павло Скоропадський. – С. 172.
13. Там само. – С. 305.
14. Винниченко В. Відродження нації / В. Винниченко. – Київ ; Відень, 1920.
Ч. 3. – 1920. – С. 102.
15. Дорошенко Д. Історія України. 1917–1923 рр. / Д. Дорошенко. – Ужгород, 1930.
Т. 2 : Українська Гетьманська Держава 1918 року. – 1930. – С. 415.
16. Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма / М. Шаповал. – Прага, 1927. – С. 120.
17. Юрченко О. Українсько-російські стосунки після 1917 р. в правному аспекті / О. Юрченко. – Мюнхен, 1971. – С. 210.
18. Станкевич В. Б. Воспоминания. 1914–1919 / В. Б. Станкевич. – Берлін, 1920. – С. 326.

УДК 94(47.477)

О.В.Черемісін

Методи досліджень з історії місцевого самоврядування Південної України кінця ХVІІІ – початку ХХ ст.

У статті розглядаються методологія та методика проведення історичних досліджень місцевого самоврядування південноукраїнських земель у складі Російської імперії кінця ХVІІІ – початку ХХ ст. Головна увага концентрується на проведенні сучасних